

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ӘОЖ 373.016:911.3:33

Қолжазба құқығында

УСЕНОВ НУРБОЛ ЕРГЕШОВИЧ

Жаңартылған білім мазмұны аясында оқушыларда экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыруда тиімді педагогикалық технологияларды қолданудың әдістемелік негіздері

6D011600 – География

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған үш тілдегі
Андатпасы

Ғылыми жетекшісі: г.ғ.д.,
профессор Абдиманапов Б.Ш.
Шетелдік кеңесшісі:
Жер туралы ғылымдарының
кандидаты Марек Маевски, Помор
академиясы, Слупск қ. (Польша)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2021

Усенов Нурбол Ергешовичтің «6D011600 – География» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған «**Жаңартылған білім мазмұны аясында оқушыларда экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыруда тиімді педагогикалық технологияларды қолданудың әдістемелік негіздері**» атты тақырыбындағы диссертациялық жұмысының

АҢДАТПАСЫ

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Қазіргі қоғам дамуында зияткерлік белсенділіктің басымдықтары, білім беру қызметінің жоғары деңгейі, ақпараттық жүйенің дамуы және білімнің әлеуметтік әркелкіліктерге тәуелділігімаңызды қажеттіліктер болып табылады. Бұл өз кезегінде жоғары білімді адамдарды қажет етеді, адам білім алуды өмірінің маңызды стратегиялық бөлігіне айналдырып, өз құқықтарын жүзеге асыра алады және білім алу арқылы қоғамдағы орны мен рөлін өзгертеді.

Мектептегі білім берудің заманауи жүйесі жаһандық және аймақтық проблемалар мен дағдарыстарды шешуге ықпал етуі керек. Мұнда әсіресе географиялық білімнің маңызы зор, ол өскелең ұрпақты білім мен білікпен қаруландырып, болашақ мамандығын дұрыс таңдауға ықпал етеді.

Бұл міндетті жүзеге асыруда қазіргі заманғы педагогтың кәсіби шеберлігі басты орын алады: мұғалім білімнің қайнар көзі ғана емес, оқушылардың танымдық әрекетінің ұйымдастырушысы да болып табылады, жаңа дидактикалық тәсілдерді дамытушы ретінде оқытып қана қоймай, білім алуға үйретеді.

Қазақстанның қоғамдық өміріндегі өзгерістер, жалпы білім беретін мектептегі кешенді қайта құру жағдайында мектеп пәндерінің, оның ішінде географияның мақсаттары, мазмұны мен құрылымы өзгерді. Бұл негізгі және орта білім беру бағдарламаларының өзгеруіне алып келді, мұның өзі күн тәртібіне географиялық білім мен дағдылардың сабақтастығы мәселесін өткір қойды.

Білім берудің жаңартылған мазмұнына көшу, білімді бағалау және тұлғаға бағытталған оқыту нысандарының өзгеруі, оның ішінде оқушылардың білімі мен дағдыларының практикалық бағытын көздейтін, географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыру оқу мақсаттарына қол жеткізудегі білім беру процесінің басты шарттарының бірі ретінде қарастырылады.

Жалпы орта білім беру сапасын арттыру мақсатында білім беру жүйесінің даму бағыттарын, даму траекториясын айқындау және соның негізінде күтілетін нәтижеге бағытталған құзыреттілік тұрғысынан қол жеткізуге бағытталған білім беру жүйесін жетілдірудің қажеттілігі арта түсуде.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына сәйкес, «География» пәні «Жаратылыстану» білім беру саласына кіретін, негізгі орта және жалпы орта білім беру деңгейінде оқытылатын міндетті оқу пәні болып табылады. «География» пәні бойынша білім беру

мазмұны оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған.

Оқыту мақсаттарын жүзеге асыру пәндік, жалпы пәндік және метапәндік құзыреттіліктерін қалыптастыруға және дамытуға бағытталған білім беру процесінің әдістемелік жақтарын жетілдіруді талап етеді. Демек, орта мектептегі білім беру мақсаттарын жүзеге асыру және географиялық мазмұнды жетілдіру оқушылардың географиялық мәдениеті мен тілін, географиялық ойлау және әлемнің біртұтас географиялық бейнесін қалауға негіз болатын экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыруды қамтитын дидактикалық тәсілдерді іздеуді қажет етеді.

Осылайша, аталған проблемалар мен мақсаттар географиялық білім мен дағдыларды қалыптастырудың дидактикалық тәсілдерін іздестіруден тұратын диссертациялық зерттеу проблемасының мазмұндық мәнін құрайды және ғылыми жұмыстың өзектілігін анықтап береді.

Зерттеудің мақсаты: Жаңартылған білім мазмұны негізінде мектептегі «Қазақстан географиясы» курсына оқытуда экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыруға қажетті тиімді педагогикалық технологиялардың шарттарын әзірлеу.

Зерттеудің нысаны: Жалпы білім беретін мектептегі «Қазақстан географиясы» курсының экономикалық-географиялық ұғымдары мен заңдылықтарын қалыптастыру.

Зерттеу пәні: Мектептегі «Қазақстан географиясы» курсына оқып-үйрену барысында экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыру әдістемесі және тиімді педагогикалық технологиялары.

Зерттеудің ғылыми болжамы: Экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыру процесі тиімді болады, егер:

- Білім мен дағдыларды қалыптастыру процесінің дидактикалық шарттары, оның үздіксіздігі, оқу нәтижелеріне диагностика жасау және сыныптан сыныпқа өткен сайын тапсырмаларды күрделендіру реттілігі дұрыс құрылған болса;

- экономикалық-географиялық ұғымдарды зерттеудің маңыздылығын көрсету негізінде білім мен дағдыларды қалыптастыру процессін ынталандырылса;

- пәндік, метапәндік және жеке әмбебап оқу жетістіктерін дамыту үшін жағдайлар жасалса;

- оқушыларда мынадай жеті негізгі бағытты қалыптастыру процесін ұйымдастыруда тұтастық пен жүйелілік қамтамасыз етілсе: мазмұны мен дидактикасы, оқытудың спиральдығы, сыни ойлау және креативтілік, оқушылардың өздігінен білім алуы және өзіндік зерттеу қызметі, құзыреттілік тілдерін дамыту, коллаборация, рефлексия және кері байланыс.

Зерттеудің міндеттері:

- Мектептегі жаңартылған мазмұндағы «Қазақстан географиясы» курсындағы экономикалық-географиялық ұғымдармен заңдылықтардың құрылымын талдау;

- экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтар бойынша оқушылардың білімі мен іскерлігінің қалыптасу деңгейін анықтау;

- экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыруды қамтамасыз ететін тиімді әдістемелік технологияларды негіздеу;

- экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыру әдістерінің тиімділігін эксперименталды түрде тексеру.

Зерттеудің әдіс-тәсілдері: Жұмыстың орындалу барысындағы қолданған әдістер диссертацияның әрбір бөлімі мен тарауларында нақтылы талданып, баяндалады. Теориялық әдістердің ішінде қойылған міндеттерді шешу үшін зерттеу әдістері қолданылады.

Эмпирикалық зерттеу әдістерінің ішінде педагогикалық экспериментті айғақтап қалыптастыруға мүмкіндік беретін бақылау, тестілеу, сауалнама жүргізу, пікір алмасу, білім алушылар жұмысының нәтижелерін талдау, географияны оқытуға арналған бағдарламалық оқыту құралдарын пайдалану, эксперименттік деректерді статистикалық өңдеу және тағы да басқа әдістер қолданылды.

Зерттеу жұмысының дерек көздері: Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы (27.07.2007 ж. ҚР БҒМ №319 бұйрығымен бекітілген), Қазақстан Республикасының Білім және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (27.12.2019 ж. ҚР БҒМ №988 бұйрығымен бекітілген), Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты (31.10.2007 ж. ҚР БҒМ №604 бұйрығымен бекітілген), Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі білім беру мекемелерінде оқу үрдісі бойынша ұсынған құжаттар (жолдаулар, тұжырымдамалар, кешенді бағдарламалар, оқу құралдары мен оқулықтар, электронды құралдар, электронды оқулықтар), ғалымдар мен әдіскер педагогтардың оқыту үрдісін ұйымдастыруда жиналған ғылыми және педагогикалық тәжірибелері, міндетті білім беру стандарттары, географияны оқытудың мәселесіне қатысты іргелі еңбектер, диссертациялар және авторефераттар қолданылды.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері: Таным теориясының ережелері, жүйелі көзқарас, мектептегі білім беруді ізгілендіру (гуманизм) және экономизациялау идеялары, географиялық ғылымның интеграциялық мүмкіндіктері болды. Зерттеудің психологиялық-педагогикалық негіздеріне Л.С. Выготский, Ю.С. Андрюшова, Н.И. Чуприкова, И.В. Душина, Г.А. Понурова, Е.А. Пятунин, Е.А. Кеден, И.С. Якиманская, А.В. Вильвовскаяның күзіретгілік және жеке іс-әрекетке көзқарас идеялары контекстіндегі географиялық білім берудің теориясы мен әдістемесі еңбектері, Л.Я.Зорина, Н.Н. Баранский, А.В. Даринский, В.П. Максаковский, И.И. Баринованың экономикалық білім беру және экономикалық-географиялық білімді

калыптастыру тұжырымдамасы, жаңартылған білім беру мазмұны бойынша жазылған оқулықтардың авторлары К.Д. Каймулдинова, Б.Ш. Абдиманапов, Р.Ә. Қаратабанов, Ж. Р.Байметова, С. Әбілмәжінова, Е.А. Ахметов, Н. Кәрменова, Ш.Ш. Карбаева, Б.Қ. Асубаев, В.В. Усиков, А.В. Егорина, А.А. Усикова, Г.Б. Забенова және басқа да жұмыстар пайдаланылды.

Ізденіс кезеңдері: Диссертациялық зерттеу 2017 жылдан 2020 жылға дейін үш кезеңде жүргізілді.

Бірінші кезең (2017-2018 жж.) қарастырылып отырған мәселе бойынша географиялық білім беруде экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастыру бойынша нормативтік базаға, психологиялық-педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерге теориялық талдау жүргізуді қамтыды.

Екінші кезең (2018-2019 жж.) жаңартылған мазмұн аясында жазылған география пәні бойынша типтік оқу бағдарламаларын, оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдарды талдаудан тұрды. Бұл кезеңде зерттеудің теориялық негіздері қалыптастырылды.

Үшінші кезең (2019-2020 жж.) оқушылардың экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды игеру деңгейіне арналып әзірленген бағдарлама бойынша қалыптастырушы эксперимент жүргізілді және оның тиімділік дәрежесі анықталды.

Зерттеу жұмысының жаңалығы:

- Жаңартылған мазмұндағы мектеп географиясының экономикалық және әлеуметтік компонентін біріктіруге мүмкіндік беретін экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтардың жалпыланған құрылымы құрастырылды;

- оқытудың спиральді технологиясына сәйкес географиялық білім берудің мазмұндық және дидактикалық компоненттерінің тиімділігін анықтау үшін алдыңғы білім мен іскерлікті диагностикалау қажеттілігі ұсынылды және негізделді;

- жалпы білім беретін мектептегі оқушылардың экономикалық-географиялық сауаттылығы мен құзыреттілігі деңгейін арттыруға бағытталған белсенді педагогикалық технологияларды қолдану және қысқа мерзімді сабақ жоспарларының (ҚМЖ) тиімділігі, теориялық тұрғыдан және эксперимент жүргізу барысында тексеріліп дұрыс екендігі дәлелденді;

- оқу процесінде экономикалық-географиялық ұғымдар мен терминдердің қазақша-орысша-ағылшынша анықтамалық сөздігі әзірленді және пайдаланылды.

Жұмыстың теориялық маңыздылығы: Диссертациялық жұмыстың теориялық маңыздылығы жаңартылған мазмұндағы географиялық білім берудің құрамдас бөлігі ретінде оқушылардың географиялық мәдениетін және географиялық білім беруді модернизациялаудың қазіргі бағыттары аясында әлемнің географиялық бейнесін қалыптастыруда, экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтардың маңызды сипаттамаларын анықтап, негіздеумен айқындалады.

Жұмыстың практикалық құндылығы: Мектептегі география пәнінің жаңартылған мазмұнына сәйкес экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастырудың әдістемелік жүйесі дайындалды. Зерттеу жұмысының нәтижелерін жалпы білім беретін мектептерде, орта және жоғары кәсіптік білім беру мекемелерінде, сондай-ақ география мұғалімдерін қайта даярлау және біліктілігін арттыру жүйесінде қосымша әдістемелік материал ретінде қолдануға болады.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар:

1. Мектеп географиясы курсы арқылы, пәндік және метапәндік күзiреттiлiктердi қалыптастыруда экономикалық және географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды зерттеудiң және оны қалыптастырудың әлеуетi өте жоғары.

2. Экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтардан құрастырылған құрылымдық жүйе жалпы білім беретін мектеп географиясындағы Қазақстан географиясының жаңартылған мазмұнының экономикалық және әлеуметтік компонентінің тұтас мазмұндық және дидактикалық ерекшелігін көруге мүмкіндік береді.

3. Педагогикалық диагностика білім алушылардың бұрын игерілген және қалыптасқан пәндік білімдерін, білу мен дағдыларды меңгеру ерекшеліктерін анықтауға, оқушының қиыншылыққа ұшырағанда мінез-құлқының сипатын және олардың себептерін анықтауға, оқу іс-әрекетін игеру деңгейін анықтауға, оқушылардың дамуындағы өзгерістерді бағалауға мүмкіндік береді.

4. Әдістемелік жүйе компоненттерін (мақсаты, мазмұны, оқыту нысандары, оқыту құралдары, оқыту нәтижесі) ескере отырып құрастырылған экономикалық-географиялық ұғымдар мен заңдылықтарды қалыптастырудың әдістемелік моделі және критериалды бағалаудың дұрыс құрылған жүйесі оқу мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді.

Ғылыми нәтиже алудағы автордың жеке қосқан үлесі: Зерттеу жұмысына дайындалған материалдардың негізінде және автордың ұсынып отырған докторлық диссертациясына отандық және шетелдік (Қазақстан Республикасы, Молдова Республикасы, Ресей Федерациясы, Башқортостан Республикасы) басылымдарда жарыққа шыққан 13 мақаласы мен ғылыми еңбектері арқау болды. Бұл жарияланған ғылыми мақалалардың мәліметтерін автор өз бетінше жеке дара іздену арқылы жинақтап, оларды жүйеге келтіріп, камералдық өңдеуден өткізіп, өзіндік тұжырымдар жасады.

Зерттеу жұмысының нәтижелерінің сыннан өтуі: Зерттеу жұмысында қамтылған негізгі мәселелер мен зерттеу нәтижелері отандық Нұр-Сұлтан, Жетісай, (Қазақстан Республикасы), шетелде Кишинев (Молдова Республикасы), Нефтекамск (Башқортостан Республикасы), Петрозаводск (Ресей Федерациясы) қалаларында өткен халықаралық және республикалық ғылыми-практикалық конференцияларда (2018-2020 жж.) баяндалды.

Зерттеу жұмысының талқыланылуы мен мақұлданыуы: Зерттеу жұмысының негізгі ғылыми нәтижелері мен қорытындылары отандық және шетелдік басылымдарда, халықаралық ғылыми-теориялық және тәжірибелік конференцияларда 12 ғылыми мақала жарияланды. Оның ішінде Scopus

мәліметтер базасында 1 мақала, халықаралық ғылыми конференциялар жинағында 5 мақала, отандық республикалық конференцияда 3 мақала, ҚР Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті (БҒСҚК) ұсынған тізімге енетін журналдарда 3 мақала жарияланды және «Қазақша-орысша-ағылшынша тілдеріндегі экономикалық-географиялық ұғымдар мен терминдердің анықтама сөздігі» 1, оқу құралы әзірленді.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы: Диссертациялық жұмыс кіріспеден, 3 бөлімнен, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен, және қосымшалардан тұрады.